

Arkeologisk undersökning

Återställning av skadat gravfält

– fornlämning 70, Sörsjö

*Värnamo socken i Värnamo kommun
Jönköpings län*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Arkeologisk rapport 1993:30

Nils-Gustaf Nydolf

Arkeologisk undersökning

Återställning av skadat gravfält

– fornlämning 70, Sörsjö

*Värnamo socken i Värnamo kommun
Jönköpings län*

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund	5
Metod	5
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Tidigare undersökningar	7
Anläggningsbeskrivningar	8
Anläggning 1	8
Före undersökningen	8
Undersökningen	9
Skede 1	9
Skede 2	9
Skede 3	10
Skede 4	10
Skede 5	10
Skede 6	11
Skede 7	12
Anläggning 5	12
Anläggning 6	13
Anläggning 16	13
Anläggning 2-4, 7-15, 17	14
Övriga anläggningar	14
Osteologisk analys	14
Sammanfattning	14
Tekniska och administrativa uppgifter	15
Referenser	15
Tryckta källor	15

Bilagor

Bilaga 1 Fyndlista

Figurer

Figur 1 Utdrag ur ekonomiska kartans blad 5D 7i Helmershus med undersökningsområdet markerat	4
Figur 2 Planritning över gravfältet med gravar och markskador markerade	6
Figur 3 Översikt över del av gravfältet efter röjning. Dess krönläge syns framträder tydligt	7
Figur 4 En av de ovala spännbucklorna (F2) som påträffades i översta stenlagret i anläggning 1 in situ	8
Figur 5 Spännbucklan (F2) från anläggning 1	9
Figur 6 Anläggning 1 under skede 1	9
Figur 7 Anläggning 1 under skede 3	10
Figur 8 Anläggning 1 under skede 5	11
Figur 9 Profilritning visande fördelningen av fynd i anläggning 1	11
Figur 10 Anläggning 5 med tydliga skador	12
Figur 11 Profilritning av anläggning 16	13

Figur 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 5D 7i Helmershus med undersökningsområdet markerat. Skala 1:10 000.

Inledning

Jönköpings läns museum genomförde den 4–29/7 samt 29/8–21/9 1983 en arkeologisk undersökning samt återställningsarbeten av gravfältet – forn-lämning 70 – Värnamo socken i Värnamo kommun i Jönköpings län (figur 1).

Undersökningen, som var beställd av Värnamo kommun föranleddes av skador som uppkommit vid markberedningsarbeten inför nyplantering i anslutning till gravfältet. Fält- och rapportansvarig var amanuens Nils-Gustaf Nydolf, Jönköpings läns museum.

I samband med rapportens färdigställande 2000 utfördes omstrukturering och några tillägg av Anders Gutehall.

Bakgrund

År 1981 gav fastighetens ägare, Värnamo kommun, Domänverket i uppdrag att nyplantera gravfältets omgivande och kallhuggna mark. Som förberedelse för detta skulle området markberedas. Representanter från Domänverket, Värnamo kommun och Jönköpings läns museum markerade gravfältets utbredning för att detta inte skulle omfattas av markberedningen.

Genom ett misstag kom emellertid hela gravfältet trots detta att utsättas för markberedning. Markberedningsaggregatet, modell tallriksharv, rev upp två fåror med 1 meters avstånd, 0,6-1,0 m breda och 0,1-0,4 m djupa.

Metod

Som första åtgärd röjdes hela gravfältet från vegetation – området var svårt igen-vuxet av örter, hallon och fläder. Därefter gjordes en noggrann kartering av gravfältets utbredning och alla markskador i skala 1:100 utifrån koordinat-systemet (figur 2). Gravfältets västra del med anläggningarna 1, 2, 3, 4, 16 17 ansågs vara mest skadat, varför en total avtorvning av ytan vid dessa anlägg-ningar gjordes. Dessutom undersöktes samtliga maskinspår i gravfältets västra del som fick fungera som provschakt. Resultatet av detta var att ytterligare två osäkra anläggningar (16, 17) framkom. Endast anläggning 1 totalundersöktes.

I övriga skadade anläggningar visade det sig att en partiell undersökning var tillräcklig och i de lindrigaste fallen endast en dokumentation av skadan och återställande därefter. Generellt visade det sig att även begränsade under-sökningsingrepp i fornlämningarna, vilka skulle ge begränsad vetenskaplig in-formation, skulle förorsaka större skada än vad maskinen åstadkommit. Alla mark-skador mellan anläggningarna undersöktes, men inga nya anläggningar fram-kom. Dessa skador utgjordes endast av uppriven torv och omrörd naturlig mylla.

Till sist återställdes samtliga skador med befintligt material. Några av de större skadorna i anläggningen fick kompletteras med sand och jord.

Koordinatsystemet för undersökningen var utlagt av Tekniska kontoret, Värnamo kommun och utgörs av tre fasta punkter, bestående av rör i berget.

Utgångspunkten för höjdmätningen, pp 9427, var belägen ca 80 m väst om gravfältet. Höjd: +178,71 m ö h, enligt Värnamos höjdsystem. Som dfix inmättes ett av de bergfasta rören i koordinatsystemet (baspunkt 1). Höjd dfix: +188,08 m ö h. Samtliga avvägningar har utgått från dfixpunkten.

Figur 2. Planritning över gravfältet med gravar och markskador markerade. Skala 1:1000.

Renritning: Nils-Gustaf Nydolf.

Topografi och fornlämningsmiljö

Gravfältet låg på krönet av en åsrygg med berg i dagen. Utbredning var ca 90 m i öst-västlig riktning och ca 80 m i nord-sydlig riktning. I närheten fanns flera naturliga förhöjningar. Gravfältet bestod av ca 50 synliga gravar, fördelade på ca 40 högar och ca 10 runda, fyllda stensättningar. Högarna var ca 4,0-8,0 m i diameter och ca 0,3-1,5 m höga. Stensättningarna var 5,0-8,0 m i diameter, 0,3-0,5 m höga och mer eller mindre kraftigt övertorvade.

Gravarna var belägna på olika platåer och gravfältet hade, genom topografin, en L-formad utbredning och begränsades i väster, norr och öster av en bergkant. I söder övergick fältet i betesmark och en hustomt, också innehållande fornlämningar (figur 3). Området norr och öster om gravfältet bestod av granskog planterad år 1981. Väster om fältet fanns en ca 10 m lägre belägen betesäng som, genomskuren av vägen mot Värnamo, sträckte sig till den lilla sjön Sörsjön.

Fältets södra del, med den bevarade träddridån, var den gravtätaste delen av gravfältet. Ingen grav inom trädbeståndet hade skadats av maskinen. Däremot hade samtliga övriga gravar skadats mer eller mindre allvarligt.

Tidigare undersökningar

Gravfältet är känt sedan lång tid. År 1806 publicerades resultatet av en ”*arkeologisk utgrävning*”, utförd av Kaptenen och Riddaren B A Ennes. I en liten ”*ättehög*”, på vilken det fanns två resta stenar, hittades ”*en aflång, 5*

Figur 3. Översikt över del av gravfältet efter röjning. Dess krönläge syns framträder tydligt.

Foto från sydost: Nils-Gustaf Nydolf

tums lång Metallurna med låck, wäl arbetad, med löfwerk och 5 knappar på låcket, samt ritning kring kanten, warest på 8 fyrkantiga medaljonger finnas korss (†) aftecknade ...”. Dessutom hittades ”jämte denna Urna, som stod i ena kanten af högen, utmed norra stenen, träffades äfwen ett trekantigt smycke eller plåt, med häften på undra sidan, sirad med löfwerk och 2:ne korss, samt en dubbel 3-udd uti midten. Både urna och plåt tyckas hafwa varit förgylta”. Mitt i högen fanns även en järnurna full av kol och aska, samt ett svärdfäste, båda svårt förrostade så att de föll sönder när de vidrördes.

Gravfältet föreföll att i stort varit skyddat från ingrepp, såsom plundring eller äldre mindre vetenskapliga arkeologiska undersökningar, utom i ett fall, där en av de mer markerade högarna företog den vanliga sk plundringsgropen i mitten. Kanske var det just denna, som Ennes undersökte. Några resta stenar fanns emellertid inte kvar på några gravar. Av fynden från Ennes undersökning förvaras en del i LUHM och ett treflikigt spänne i Apladalens hembygds museum i Värnamo.

Fram till 1978 var gravfältet och dess närmaste omgivning bevuxna med snårig granskog. I samband med en storm skadades skogen svårt genom vindfällan. Efter denna stormfällning 1978 gjordes fynd av brända ben i några rotvältor, men dessa kunde inte lokaliseras vid återställningsarbetet.

Gravfältet kalhöggs sånär som en drygt 20 m bred trädridå längs fältets södra del och samtidigt kalhöggs den angränsande marken norr och öster om gravfältet. 1980 utförde Värnamo kommun vårdarbeten på gravfältet.

Anläggningsbeskrivningar

Anläggning 1

Före undersökningen

Diameter: ca 4,0 m, höjd över omgivande mark före avtorvning: ca 0,4 m. Inga stenar var synliga i torven. Ett kraftigt harvspår i nord-sydlig riktning

Figur 4. En av de ovala spännbucklorna (F2) som påträffades i översta stenlagret i anläggning 1 in situ.

Foto: Nils-Gustaf Nydolf.

tvärs över anläggningen hade dragit upp ett flertal stenar i ytan. En rotvälta fanns i den nordvästra delen och en stubbe i sydväst. Röset var kraftigt gräsbevuxet.

Undersökningen

Röset dokumenterades med en plan, en profil, snedfotografier och en verbal beskrivning.

Skede 1

Anläggningen avtorvades och finrensades. Röset var tämligen cirkulärt och med oregelbunden stenpackning. Ingen stenkonstruktion var iakttagbar. En profil lades i sydost-nordvästlig riktning. Stenarna avlägsnades skiktvis över hela röset och underliggande skikt rensades fram. Då ingen stenkonstruktion kunde iakttas i ett stenlager, gjordes ingen dokumentation i plan. Mellan varje skede avritades profilen varefter den avlägsnades så att ingen stående profil erhöles. I översta stenlagret på rösets topp fanns två ovala spännbucklor (F1, F2) nedstoppade, stående på kant och tämligen oskadade, ca 0,2 m från varandra (figur 4 & 5).

Stenpackningen var jordblandad och uppbyggd av oregelbundna och olikstora block av sandsten och granit med storlek 0,20-0,60 m, samt en del mindre, 0,10-0,12 m stora. Ingen definierbar kantkedja var synlig, men rösets yttre begränsning var markant, utom i den norra delen, där en del stenar syntes vara utdragna, ej recent skada (figur 6).

Skede 2

Efter att 2-3 stenlager avlägsnats utan mellanliggande plandokumentation antogs detta lager vara bottenlagret. Ingen konstruktion var märkbar. Skadorna efter markberedningsaggregatet begränsades till skede 1. När även stenarna i skede

Figur 5. Spännbucklan (F2) från anläggning 1.

Figur 6. Anläggning 1 under skede 1.
Foto från sydost: Nils-Gustaf Nydolf.

Figur 7. Anläggning 1 under skede 3.
Foto från nordväst: Nils-Gustaf Nydolf.

2 avlägsnats, frilades ytterligare ett stenlager, vilket medförde att skede 2 utgick som dokumentationsstadium.

Skede 3

Bottenlager av sten. Ingen konstruktion var iakttagbar. I anläggningens nordöstra del framkom dock ett begränsat stenfritt område, som ej kunde förklaras, utan torde ha uppkommit av en slump vid rösets anläggande. Det stenfria området hade inga kontakter med fynden. Stenstorlekarna och jordfyllningens beskaffenhet var identiska med skede 1 (figur 7).

Skede 4

Hela stenpackningen var avlägsnad utom en yttre stenkrets, som inte skall förväxlas med en kantkedja. Dessa stenar sparades bl a i syfte att förenkla rekonstruktionen av röset efter genomförd undersökning. Ytan bestod av omrörd gul sand med inslag av kol och sot. I anläggningens södra del fanns en nedgrävd stenkonzentration. Funktionen var osäker.

Skede 5

Brandlager centralt i graven, bestående av sand, kol och sot, diameter ca 2,0 m, tjocklek ca 0,1 m (figur 8). På och i brandlagrets översta skikt fanns huvuddelen av fynden och de brända benen, samt delar av förkolnade träbitar. De brända benen låg spridda över hela ytan, men med en tydlig koncentration i den nord-västra delen, där även ett flertal skallben var koncentrerade. Benmaterialet var delvis dåligt bränt och en del kunde inte tillvaratas. Den sammanlagda mängden omhändertagna ben uppgick till 4,485 g. Bland fynden var små järn- och bronsmälror den största fyndkategorin (F10-27). Mälorna låg väl samlade, men något mönster kunde ej iakttas. Tillsammans med mälorna

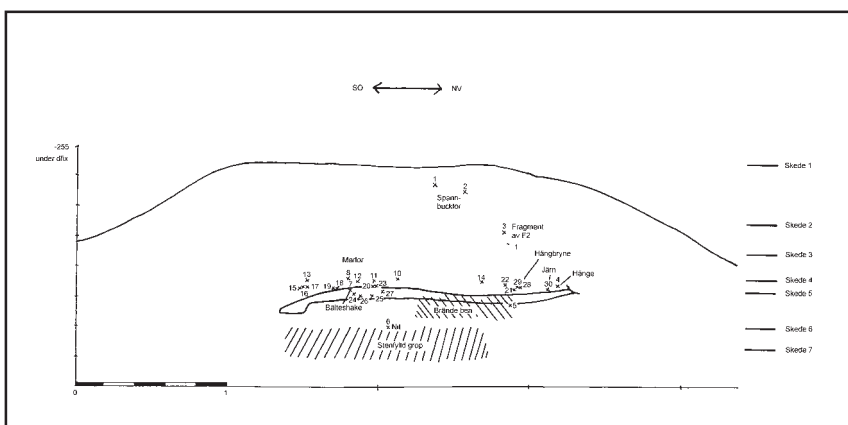

Figur 8. Anläggning 1 under skede 5.
Foto från nordväst: Nils-Gustaf Nydolf.

fanns även små rörformiga, fragmentariska järnföremål (F31). De var 10-20 mm långa, ovala i snittet (2×1 mm) och något böjda. Tillsammans kunde rörfragmenten ha ingått i en ring. Den varierande böjningen lät ana en diameter mellan ca 7 och 18 cm. Målorna och rörfragmenten låg koncentrerade i brandlagrets sydöstra del, tillsammans med en bälteshake i järn (F7). I brandlagrets nordvästra del fanns ett myntliknande hänge (F4) av silver och ett litet skifferhängbryne (F29), tillsammans med obestämbara järnfragment. En koncentration av järnfragment gipsades in och togs in som preparat (F14). Fyndens utbredning visade att de till viss del torde ha blivit omrörda (figur 8). Brända ben fanns även utanför sot- och kollagret, enstaka ända ut i yttersta stenlagret.

Skede 6

Brandlagret vilade på en fyllning av gul mjäla. Närmast under brandlagret förekom enstaka brända ben och kolfragment. Lagret blev sterilare med tilltagande djup. Skedet var i princip stenfritt, utom i den sydöstra delen, där en

Figur 9. Profilritning visande fördelningen
av fynd i anläggning 1. Skala 1:50.
Renritning: Nils-Gustaf Nydolf.

stenkoncentration fanns, vars botten låg ca 30 cm djupare än brandlagret. Dess övre del sammanföll med övriga stenpackningar. I detta skede framgick också att brandlagrets nordvästra del var lagd på fast berghäll.

Skede 7

Botten. Gul mjäla och i nordväst fast berghäll. Fynden kunde dateras till 900-talet e Kr (jmf grav 352 i Birka). Bronsfynden sändes in till Statens historiska museum för konservering och skulle därefter eventuellt deponeras i Apladalens hembygdsmuseum i Värnamo.

Anläggning 5

Skadat röse, 5,3×4,1 m, ca 0,50 m högt. Två harvspår efter markberedningen gick i öst-västlig riktning. Anläggningen begränsades i väster av en naturlig bergfast stenkant. Anläggningen var bevuxen med mossor och örter. En och annan sten var synlig i ytan, förutom i själva spåren där stenpackningen var omrörd, men växttäcket redan sammanhängande igen efter skadan. Båda spåren avtorvades. I det södra spåret fanns en packning av skarpkantad natursten i oregelbundna former, diameter från några cm upp till ca 15 cm. På spårets kanter låg betydligt större stenar, $\varnothing$ 30-35 cm. De större stenarna hade flyttats av maskinen. Inga djupare skador syntes föreligga i småstenspackningen. Fyllningen mellan stenarna bestod av mylla. Anläggningens östra begränsning var diffus.

I det norra spåret fanns bergfast häll i den västra delen och några spridda, små skarpkantade stenar i jord. Begränsning i öster var diffus. Spåret grävdes till botten, som bestod av hällen – djupet var 0,10-0,30 m under torv. I öster fanns en skarp kant på hällen, men jordmanteln sträckte sig ytterligare någon

Figur 10. Anläggning 5 med tydliga skador.

Foto från väst: Nils-Gustaf Nydolf.

meter åt öster. Inga fynd eller konstruktioner påträffades.

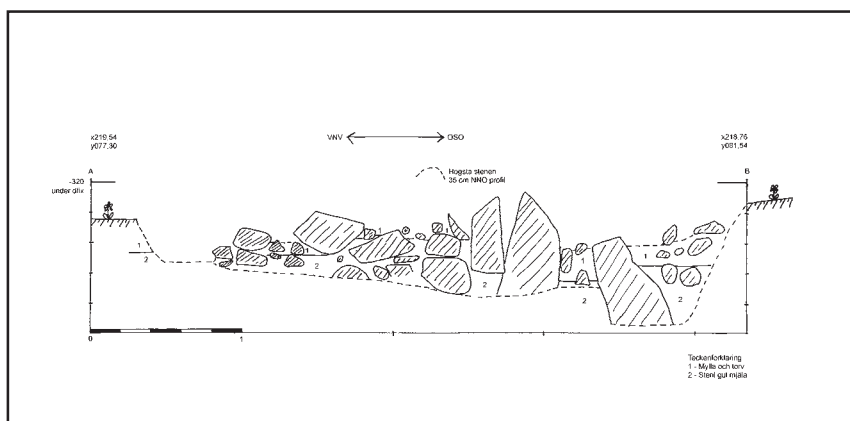
Även i det södra spåret påträffades hällen i botten längs hela snittet, men djupare än i det norra. I det 0,60 m breda snittet sluttade hällen i den västra delen mot öster, och i den östra delen fanns en sluttning mot söder. Anläggningens västra begränsning utgjordes av en rak hällkant, som var synlig före ingreppet. I öster fanns en begränsning av stora, rundade gråstenar, $\varnothing$ 0,60-0,70 m. Största djup i centrum av anläggningen var ca 0,60 m. Tämligen tät stenpackning fanns i hela snittet. Oregelbundna, naturformade stenar, 0,10-0,30 m, samt en del mindre stenar påträffades och fyllning bestod av brun mylla. Inga stenar låg direkt på hällen, utan det fanns ett tunt jordlager mellan hällen och stenarna. I den östra delen fanns ett stenfritt parti, ca 0,25 m djupt, närmast hällen där varken fynd eller synliga konstruktioner påträffades. Totalt fanns det 4-5 stenlager i centrum, där markberedningsaggregatet stört de översta.

Anläggning 6

De skadade ytorna rensades och dokumenterades. Därefter återställdes graven, utan ytterligare undersökning.

Anläggning 16

Anläggningen upptäcktes i samband med rensning av harvspåren efter markberedningen. Diameter var ca 2,4 m och enstaka stenar stack upp ur torven. Det var tveksamt hurvida det över huvud taget rörde sig om lämningar av mänsklig verksamhet. Anläggningen är väl begränsad i norr, väster och söder, men osäker i öster. Den bestod uteslutande av kantig, ”sprängd” sten med flata ytor och skarpa kanter. I huvudsak rörde det sig om skiktad sandsten. Enstaka andra stensorter med rundade former fanns också. Utbredningen av anläggningen var oregelbunden. I norr låg en stor, välvd, jordfast sten, som delvis störde symmetrin i anläggningen. Norr därom fanns stenar i dagen. I sydost sköt ett skärvstensområde ut, vilket gjorde begränsningen osäker. Stenkaraktären i det utskjutande området var något annorlunda i karaktären och stenarna höll mindre snittstorlek än i övrigt. Dessutom verkade de ej vara fullt så skarpkantade. Runt dessa stenar gick det ej att rensa ner till steril jord, vilket gjordes med lätthet omedelbart under torven i norr och väster. I anläggningens östra del låg ett par stora sandstenar, diameter 0,50 till 0,90 m

Figur 11. Profilritning av anläggning 16.

Skala 1:50.

Renritning: Nils-Gustaf Nydolf.

och oregelbundna i formen. De stod på kant med flata sidor ställda mot varandra. Möjligen kunde det röra sig om på platsen frostsprängda stenar.

Stenstorlekar: I det utskjutande området i sydost, 0,10-0,30 m. I övrigt 0,20-0,45 m, men även mindre skärersten, 0,05-0,10 m. Fyllning mellan stenarna bestod av sandig mylla. Inga konstruktionsspår kunde konstateras. Endast den södra halvan av anläggningen grävdes ut. Profil ritades i snittet. De stora stenarna i den östra delen låg djupt i steril jord, men för övrigt låg flertalet stenar i myllskiktet. Ingenting tyder på mänsklig verksamhet. Möjligen kan de stenar, som ligger i torvskiktet vara rester efter något slags odlingsröse.

Anläggningarna 2-4, 7-15, 17

Skadorna dokumenterades och återställdes därefter utan mer ingående undersökning, då samtliga skador endast berört stenpackningarnas övre lager och varje ytterligare ingrepp endast hade förvärrat skadorna.

Övriga anläggningar

De anläggningar, som inte numrerats är de som endast utsatts för minimala skador.

Osteologisk analys

En preliminär osteologisk analys av benmaterial från anläggning 1 har utförts av Sabine Steen. Totalt omhändertogs 4,485 g brända ben. Materialet kunde delas upp på följande:

- *Människa*. Hela kroppen bränd. Ålder 20-25 år, ej helt utvuxen. På grund av detta kunde könet ej säkert fastställas, möjligen kvinna.
- *Häst*. En fullvuxen. Fragment av vristben och bröstkota.
- *Hund*. En, av medelstorlek, fullvuxen. Fragment av tass, armbågsled och kota. Hela hunden bränd.

Sammanfattning

Jönköpings läns museum genomförde den 4–29/7 samt 29/8–21/9 1983 en arkeologisk undersökning samt återställningsarbeten av gravfältet – forn-lämning 70 – Värnamo socken i Värnamo kommun. Undersökningen utfördes på uppdrag av Värnamo kommun och föranleddes av skador som uppkommit vid markberedningsarbeten inför nyplantering i anslutning till gravfältet.

I gravfältets västra del avtrevades ytan vid anläggningarna 1, 2, 3, 4, 16, 17. Dessutom undersöktes samtliga maskinspår i gravfältets västra del med resultatet att ytterligare två osäkra anläggningar (16, 17) framkom. Endast anläggning 1 totalundersöktes. I övriga skadade anläggningar visade det sig att en partiell undersökning var tillräcklig och i de lindrigaste fallen endast en dokumentation av skadan och återställande därefter.

Vid undersökningen av anläggning 1 påträffades brända ben varav totalt 4,485 g omhändertogs. Efter en preliminär osteologisk analys utförd av Sabine Steen framkom att benmaterialet kom från en människa, möjligen kvinna, ca 20-25 år. En fullvuxen häst samt en fullvuxen, medelstor hund.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd: 11.391-1603-81
Jönköpings läns museums dnr: 522/81
Beställare: Domänverket, Värnamo revir
Fält- och rapportansvarig: Amanuens Nils-Gustaf Nydolf
Fältpersonal: Amanuens Nils-Gustaf Nydolf,
amanuens Gunilla Wickman-Nydolf (4–29/7)
Fältarbetstid: 4–29/7 samt 29/8–21/9 1983
Län: Jönköpings län
Kommun: Värnamo kommun
Socken: Värnamo socken
Fastighetsbeteckning: Sörsjö 1:2
Belägenhet: Ekonomiska kartans blad 5D 7i Helmershus
Koordinater: x6339,59 / y1390,49
Fornlämningsnummer: 70
Undersökningsyta: 150 m²
Fornlämningstyp och tidsperiod: Gravfält
Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

Referenser

Tryckta källor

Ennes, B. A. 1809. *Underrättelser om det gamla fylkeskonungariket i Finnveden i Småland*.
Arbman, H. *Birka, die Gräber*.

Fyndlista från fornlämning 70 – Värnamo socken

Fnr	Anläggning nr	Typ	Material	Antal	Skede	Anmärkning
1	1	Oval spännbuckla		1	1	
2	1	Oval spännbuckla		1	1	
3	1	Fragment		1	2	Troligen kantbit till F2
4	1	Hänge	Silver?	1	5	
		Fragment	Brons	1	5	
5	1	Nålfragment till fibula		1	5	
6	1	Nit	Järn	1	5	
7	1	Bälteshake	Järn	1	5	Rötgad
8	1	Nit	Järn	3	5	Flerskickad, fragment
9	1	Märlor	Brons	2	5	Sällfynd
10	1	Märlor	Järn	4	5	Fragment
11	1	Märla		1	5	
12	1	Märla?	Järn	1	5	Fragment
13	1	Märla		1	5	
14	1	Fragment	Järn	1	5	Togs in som preparat
15	1	Märla	Järn	1	5	
16	1	Märla	Järn	1	5	
17	1	Märla	Järn	1	5	
18	1	Märla?		1	5	
19	1	Märla		1	5	
20	1	Märla		1	5	
21	1	Fragment	Järn	3	5	
22	1	Fragment	Järn	1	5	
23	1	Märlor?		2	5	
24	1	Märla		1	5	
25	1	Märla		1	5	
26	1	Fragment	Järn	3	5	
27	1	Märla		1	5	
28	1	Tenar	Järn	3	5	Delvis spiralvridet
29	1	Hängbryne	Skiffer	1	5	
30	1	Oidentifierat	Järn	1	5	
31	1	Rörformade fragment	Järn		5	Ev del av ring